

Radoslav KATIČIĆ
Institut für Slawistik der Universität, Wien

O REČENICAMA S ANAFOROM I KATAFOROM POVEZANIMA U DISKURZ

U ovom se člančiću traži izlaz iz teškoća što pri članjenju diskurza u rečenice nastaju od značenja implicitnoga u anafori ili katafori koje se u izlučenoj rečenici mora učiniti eksplicitnim. Predlaže se rješenje koje se oslanja na suodnos gramatike i pragmatike što se očituje u diskurzu.

Neće, vjerujem, biti neumjesno ako Božidaru Finki, kolegi i prijatelju, suputniku pri dugome hodu proučavanja hrvatskoga jezika, o njegovu jubileju posvetim bilješku o jednom temeljnom pitanju sintaktičkoga opisa.

Dulje se već zna da odredbi rečenice kao dijela diskurza¹ stoje na putu anafora i katafora, upućivanje unazad i unaprijed. Tako se u dijelu Ujevićeva diskurza: *Pogledi su namješteni na ulici kao prozori. Ima u njima nešto stalno kao dani u nedjelji* (izdanje Pet stoljeća 1, str. 451) u drugoj rečenici sasvim pouzdano zna u čemu to *ima nešto stalno kao dani u nedjelji*. To su *pogledi* spomenuti u prethodnoj rečenici. Zamjenički oblik *njima* anaforički upućuje na njih. Isto se tako u ulomku

¹ Neki bi mjesto o *diskurzu* radije govorili o *tekstu*. Taj je naziv dosta raširen i poznat jer su se upravo pod njim kao firmom pojavili zanimljivi i poticajni prinosi proučavanju jezičnih odnosa koji prekoračuju rečeničnu granicu. Ja radije rabim *diskurz* kao naziv za najveći jezični sklop kad ga gledam kao najvišu razinu jezičnoga znaka, a tako je, kao sintaktički naziv, on i uveden u noviju lingvistiku. Pa i danas ga u tzv. lingvistici teksta rabe kao naziv za sveukupnost gramatičkih odnosa u onoj najvećoj, prirodnoj, govornoj cjelini. Nasuprot tomu *tekst* i u tradicionalnom i u danas avangardističkome svojem značenju izrazito obuhvaća i vezu s izvanjezičnim svijetom. Tako kada se kaže, sasvim tradicionalno, da svatko u slušateljstvu ima svoj *tekst*, misli se pri tom na ispisani papir. A u raznim verzijama lingvistike teksta ta povezanost s izvanjezičnim ugrađena je u temelje samoga znanstvenog projekta. Stoga je pojam koji se tim nazivom označuje tako plodan i poticajan za utemeljivanje interdisciplinarnih gledišta i na njima zasnovanih istraživanja. No upravo zato, kada se govori o sintaksi, u gramatici dakle, kada se proučavaju odnosi među jezičnim jedinicama, onu najvišu među njima radije nazivam *diskurzom*.

Peićeva diskurza: *Skidao ju je u tišini. Potpuno sam. Lagano zasukanih rukava. Uz stajski zid. Šutljiv. ... lovac guli lisicu* (Skitnje, 1. izd., str. 153) točno zna tko to skida, naime *lovac*, i koga, naime *lisicu*, tek je tu uputa kataforička. Ako se pak rečenica *Ima u njima nešto stalno kao dani u nedjelji* i rečenica *Skidao ju je u tišini* izluče iz svojega diskurza, ne zna se više u čemu to *ima nešto stalno* i tko to *skida* koga. Tako izlučen, takve se rečenice stoga ne mogu više smatrati dijelovima diskurza iz kojega su izvađene jer više ne znače isto što su značile kada su u onom diskurzu bile povezane s drugima. Rečenica se, ako se ne nađe rješenje za anaforu i kataforu, stoga ne može određivati kao dio diskurza.

Dolazi to odatle što se u diskurzu kao graničnom slučaju jezične jedinice, u kojem je jezično ustrojstvo neposredno sučeljeno s izvanjezičnim svijetom, izravno dodiruje gramatika s pragmatikom.² Anafora i katafora pripadaju gramatičkom ustrojstvu, odnose se na jezik i na odnose u njem. Zamjenički oblici kojima se upućuje na ono što se već reklo ili na ono što će se tek reći izražavaju dakle gramatička obilježja, jednako kao padežni oblici imenica ili vremenski oblici glagola, jer kao i oni pokazuju odnose u jeziku. Ali ti isti zamjenički oblici rabe se i pragmatički, tako da se odnose na govornu situaciju, na izvanjezični svijet dakle, te onda izražavaju odnose s njime, a ne odnose u jeziku.

Rečenice *Ima u njima nešto stalno* i *Skidao ju je u tišini* izvan Ujevićeva i Peićeva diskurza, kad su dakle svaka sama za sebe diskurz, imaju posve prihvatljivo značenje. No zamjenica *on, ona, ono*, što je u njima eksplicitno izražena svojim oblicima, odnosno implicirana u trećem licu glagolskoga oblika, tada se ne odnosi na ono što je već rečeno ili će to tek biti, takva čega na što bi se mogla odnositi i nema, ne rabi se dakle anaforički ili kataforički, nego se razumije da upućuje na nešto što se razabire iz situacije. Iz nje se zna, ili treba da se zna, tko ili što su *oni*, tko je implicirani *on*, i tko ili što je napokon izričito spomenuta *ona*. Prelazi se tako iz gramatike u pragmatiku.

Da bi se takve rečenice, i kad stoje samostalno, mogle smatrati dijelovima diskurzâ iz kojih su izlučene, treba polaziti od toga da one u svojem temeljnom obliku sav svoj sadržaj kakav je u diskurzu, skupa s onim anaforički ili kataforički impliciranim, izražavaju riječima punoga značenja, a tek kad se povežu u diskurz, ono značenje koje time postaje zalihosno prebacuje se na anaforu ili kataforu i tako postaje implicitno.

One dvije rečenice glasile bi dakle u temeljnom svojem obliku *Ima u pogledima nešto stalno kao dani u nedjelji* i *Lovac je skidao lisicu u tišini*. Tek pri povezivanju u diskurz s rečenicama koje im u njem prethode oni su njihovi dijelovi koji su time postali zalihosni izostavljeni i zamijenjeni anaforičkim odnosno kataforičkim upućiva-

² Usp. o tome vrlo zanimljiv prilog W. U. DRESSLER, *Grammar and pragmatics, On Languages and Language*. The Presidential Addresses of the 1991 Meeting of the Societas Linguistica Europaea, Berlin-New York 1995, 95-108.

njem. Tako se onda bez teškoće te rečenice mogu određivati kao dijelovi diskurzâ u kojima stoje.³

Takav je opisni postupak opravdan jer se najbitnije svojstvo rečenice, njezina dovršenost, najbolje može izvoditi odande gdje je potpuna dovršenost iskustveno dana: iz diskurza.⁴ Stoga je dobro određivati rečenicu po diskurzu, kao dio diskurza koji bi i sam mogao biti diskurz, ali tako da bi i svi preostali dijelovi toga diskurza sami za se mogli biti diskurzi.⁵

O tome, naime, koliko je svaka rečenica u diskurzu sama po sebi doista dovršena može se beskrajno raspravljati. Njihova je dovršenost očito stupnjevita, veća ili manja, a potpuna nije nikada jer su u diskurzu koji ih nastavlja, osim ako rečenica stoji na njegovu kraju. Ta onda doista jest potpuno dovršena. Stupnjevita pak dovršenost nije prikladna da se na njoj zasnue diskretni opis, kakav traži gramatika, opis koji o svakom obilježju može reći samo to, ima li ga ili ga nema i ne dopušta pri tome nikakvo stupnjevanje.⁶

Mogućnost pak da kraj rečenice bude i kraj diskurza, koji je po svojoj definiciji uvijek potpuno završen, izvodi završenost rečenice iz završenosti diskurza i time je čvrsto utemeljuje. Izvođenje značenja impliciranog anaforam ili kataforom iz eksplicitno izraženoga značenja u temeljnom i samostalnom obliku rečenice omogućuje takvu njezinu odredbu, pa je stoga i dobro došlo i načelno je vrlo prihvatljivo.

Ima, međutim, primjera koji takav opis anaforam ili kataforom impliciranoga značenja dovode *ad absurdum*. Takva je jedna od ivanjskih krijesnica Ivana Aralice.⁷ To je potpun diskurz, ali tako kratak da se ovdje može navesti čitav:

Teško je izgubiti bitku i osjećati se poražen.

Još je teže izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći, uživati njene plodove.

Nije ovo samo obris jedne sudbine, ovo je potvrda stare istine da je čovjek, bio pobjeđivan ili sam pobjeđivao, uvijek gubitnik.

U drugoj rečenici ovoga diskurza, koja je ujedno njegov drugi odlomak, implicirana je anafora. Ako se ta rečenica izluči iz svojega diskurza, ne zna se od čega je teže ono o čemu je u njoj riječ, naime *izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći uživati njezine plodove*. Prema opisanom postupku kakav je ovdje zacrtan temeljni njezin oblik imao bi se odrediti ovako: *Još je teže nego izgubiti bitku i osjećati se poražen izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći, uživati njezine plodove*. Druga rečenica kada se

³ Tako je to pitanje riješeno u R. KATIČIĆ, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, drugo, ponovljeno izdanje, Zagreb 1991, 19–21, § 21–23.

⁴ Usp. R. KATIČIĆ, O utemeljenosti rečenice, *Filologija* 16, Zagreb 1988, 87–91.

⁵ Usp. Z. HARRIS, *Discourse analysis, Language* 28(1952), 1–30; R. KATIČIĆ, Rečenica kao jezična jedinica, *Jezikoslovni ogleđi*, Zagreb 1971, 73–77.

⁶ Usp. R. KATIČIĆ, Oko načela jezičnoga opisa, *Jezik*, god. 42, br. 4, Zagreb, travanj 1995, 123.

⁷ Ivan ARALICA, *Pir ivanjskih krijesnica, Zapisi*, Zagreb 1992, str. 79, br. 73.

spaja s prvom sadrži je dakle u svojem temeljnom obliku čitavu. Time opis postaje neugodno glomazan.

No još je gore kada se hoće izlučiti treća i posljednja rečenica toga diskurza, koja je ujedno njegov treći i posljednji odlomak. Kad u njoj stoji *Nije ovo samo obris jedne sudbine*, onda se anafora izražena zamjениčkim oblikom *ovo* odnosi na obje prethodne rečenice. Prema ovdje zacrtanomu opisnom postupku trebalo bi dakle u temeljnom obliku treće i posljednje rečenice ponoviti cijeli diskurz, i to dva puta. U njem bi dakle bile povezane ove tri rečenice onim redom kojim se ovdje navode:

1. *Teško je izgubiti bitku i osjećati se poražen.*
2. *Još je teže nego izgubiti bitku i osjećati se poražen izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći, uživati njene plodove.*
3. *Nije ovo da je teško izgubiti bitku i osjećati se poražen i još teže izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći, uživati njene plodove samo obris jedne sudbine, ovo da je teško izgubiti bitku i osjećati se poražen i još teže izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći, uživati njene plodove potvrda je stare istine da je čovjek, bio pobjeđivan ili sam pobjeđivao, uvijek gubitnik.*

Pri sastavljanju u takav diskurz u tim se rečenicama onda ukida sve što je zalihosno i značenje mu se prebacuje na upućivanje anaforam bez ponavljanja leksičkih sadržaja.

Kako god je taj opis dosljedan, očito je toliko nezgrapno da teško može ikoga zadovoljiti. Uostalom, zamisliv je roman napisan kao da je autobiografija na više stotina stranica koji završava rečenicom: *To je opis mojega života*. U opisu temeljnoga oblika te posljednje rečenice trebalo bi ponoviti čitav roman. Anafora takvu opisu postavlja stoga ozbiljnu zapreku.

Isto se tako može zamisliti roman na više stotina stranica, pisan kao da je autobiografija, koji počinje također rečenicom: *To je opis mojega života*. U temeljni oblik te prve rečenice trebalo bi unijeti čitav roman. Tako to očito ne ide. Treba potražiti drugi izlaz.

Ako se uspostavljanjem uklonjene zalihosti izrečena značenja moglo ostati pri odnosima u jeziku, dakle pri gramatici, i tako omogućiti da se sve rečenice izlučuju iz diskurza kao njegovi dijelovi, kao jezične jedinice, ovdje se čini umjesnim posegnuti za pragmatičkim upućivanjem na govornu situaciju. Umjesto da se ponavljanjem već izrečenoga uspostavlja zalihost, uputno je tu ostati pri tome da se jezičnim značenjem izrazi samo to da je u zadanoj govornoj situaciji ono na što se upućuje već rečeno ili da će se tek reći. Time se upućuje na to da se iz te govorne situacije i razabire što je upravo bilo.

Tako se temeljni oblik druge rečenice može konstruirati ovako: *Još je teže nego to što je tu rečeno...* A temeljni oblik treće rečenice ovako: *Nije ovo što je tu rečeno samo obris jedne sudbine...* Tako se gramatika pri opisu diskurza i utvrđivanju temeljnoga oblika rečenica od kojih je sastavljen oslanja na pragmatiku, kad se već obje neposredno sučeljuju u njem.

Diskurz Araličine ivanjske krijesnice bio bi po tome sastavljen od ovih triju rečenica:

1. *Teško je izgubiti bitku i osjećati se poražen.*
2. *Još je teže nego to što je tu rečeno izvojevati pobjedu a ne znati, ili ne moći, uživati njene plodove.*
3. *Nije ovo što je tu rečeno samo obris jedne sudbine, ovo što je tu rečeno potvrda je stare istine da je čovjek, bio pobjeđivan ili sam pobjeđivao, uvijek gubitnik.*

Što je upravo rečeno, zna se iz govorne situacije. To je kao upućivanje u rečenici *To je moja sestra*. Tek se tu eksplicitnim jezičnim značenjem ne upućuje na kakvu osobu ili predmet, nego na govor. A kad se te tri rečenice sastave u diskurz, može se to upućivanje izostaviti kao zalihosno. Iz samoga se diskurza naime razabire da se upućuje na izgovoreno, da se dakle radi o anafori. Takvim ispuštanjem dobiva se diskurz kakav je u Aralice.

Temeljni oblik završne rečenice prvoga od ona dva zamišljena romana glasio bi onda: *To što je tu ispriповijedano opis je mojega života*, a temeljni oblik početne rečenice drugoga: *To što će se tu ispriповijedati opis je mojega života*.

Odnos gramatike i pragmatike u diskurzu pokazuje se kao bitan ključ za određivanje temeljnoga oblika rečenica koje se povezuju u nj. Tek na tome se temelju mogu svladati zapreke koje tomu stavljaju na put anafora i katafora.

ÜBER IM DISKURS VERBUNDENE SÄTZE MIT ANAPHER UND KATAPHER

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz wird ein Ausweg gesucht, um die Schwierigkeiten zu überwinden, die bei der Auflösung eines Diskurses in die Sätze aus denen er besteht durch ihre in Anapher und Katapher implizierten Bedeutungen entsteht, weil diese dann explizit gemacht werden müssen. Eine Lösung wird vorgeschlagen, das auf der Beziehung von Grammatik und Pragmatik, die im Diskurs zu beobachten ist, beruht.